

Tadeusz Paleczny

prof. dr hab., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

**PROCESY ASYMILACJI, TRANSKULTURACJI
I UNIWERSALIZACJI KULTUROWEJ:
PRZEGLĄD PROBLEMATYKI**

Asymilacja jako następstwo kontaktu kulturowego

Asymilacja należy do procesów złożonych. W jej trakcie i w wyniku dochodzi do częściowego albo całkowitego zmieszania bądź zlania się elementów składowych co najmniej dwóch, lub większej liczby grup kulturowych. Asymilacja jest nie tylko procesem scalania, nakładania się na siebie i zlewania dwóch kultur, lecz prowadzi także do uniwersalizacji tożsamości grupowej, od węższych, partykularnych, prenarodowych jej rodzajów do nowych, narodowych i postnarodowych form integracji¹. W wyniku asymilacji, w cyklu kilku generacji (najczęściej trzech pokoleń), dochodzi do łańcucha zmian konfiguracji kultur grup składowych uczestniczących w kontakcie kulturowym, powodujących tworzenie się nowego systemu wartości i ładu. Zmiany te zachodzą zarówno w strukturze społecznej, kulturze, jak i osobowości uczestników procesów asymilacji².

¹ Procesom asymilacji, ich uwarunkowaniom, modelom teoretycznym i ideologicznym, politycznym realizacjom oraz implikacjom poświęcił swoje pionierskie w Polsce studia i badania Andrzej Kapiszewski. Zob. A. Kapiszewski, *Ideologie i teorie procesów asymilacji w USA. Szkic problemu*, „Przeгляд Polonijny” 1981, cz. I, z. 1, s. 5–24, cz. II, z. 3, s. 19–35, cz. III, z. 4, s. 5–15.

² Zob. M. Gordon, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*, Oxford University Press, New York 1964; I. Child, *Italian or American? The Second*

Asymilacja w zasadzie jednocześnie staje się procesem transkultuacji i uniwersalizacji, prowadząc w długich okresach czasu do scalania grup kulturowych w nowy, wielokulturowy system społeczny i kulturowy. W wyniku asymilacji powstaje i rozwija się nowy, międzykulturowy typ tożsamości, z biegiem czasu łączący i wchłaniający wszystkie uczestniczące w tym procesie elementy składowe; grupy i wchodzących w ich skład ludzi. Procesy narodotwórcze, amerykańskiej, europejskiej czy globalizacji są w pewnym sensie wariantami procesów asymilacji, podobnie jak zjawiska panindianizmu, skandynawizacji, chrystianizacji czy hinduizacji. Asymilacja polega na integracji różnorodnych społecznie i kulturowo, odmiennych rasowo i religijnie, odrębnych etnicznie i narodowo grup kulturowych, ich mieszanii się, tworzenia uniwersalnych, wspólnych dla wszystkich uczestników kodów komunikacyjnych, symboli i norm. Asymilacja obejmuje różnorodne zjawiska, w tym unifikacji i uniwersalizacji językowej, synkretyzacji religijnej i hybrydyzacji rasowej, etnicznej, prowadząc do wyłaniania i utrwalania nowych, transkulturowych rodzajów tożsamości.

Asymilacja obejmuje zarówno zjawiska strukturalne, ze sfery stosunków społecznych, tworząc dla wszystkich uczestników wspólne środowisko ideologiczne, polityczne i prawne, jak i kulturowe, i osobowościowe. W kulturowym wymiarze dochodzi do łączenia się, mieszanii i spajania w różnych relacjach międzykulturowych grup i ludzi w wyniku amalgamacji. Akulturacja prowadzi do łączenia ze sobą różnych wytworów kultury materialnej i duchowej w nowy system aksjonormatywny. Asymilacja nie oznacza jednak, jak twierdzi część krytyków, procesów westernizacji, amerykańskiej, europejskiej czy globalizacji, tendencji do homogenizowania kultur składowych, ich unifikowania i standaryzowania. Powstawaniu transkulturowych społeczeństw i odpowiadających im rodzajom tożsamości towarzyszą co prawda zjawiska uniwersalizacji i w niektórych wymiarach, na przykład języka, homogenizacji i unifikacji, ale jednocześnie są one równoważone przez wyłanianie się nowych, międzykulturowych rodzajów więzi, tożsamości i struktur społecznych³.

Generation in Conflict, Yale University Press, New Haven 1943; M.R. Fallows, *Irish Americans. Identity and Assimilation*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs 1979; *Założenia teorii asymilacji*, red. H. Kubiak, A. Paluch, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980; G. Babiński, *Więź etniczna a procesy asymilacji. Przemiany społeczności etnicznych: zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, PWN, Kraków 1986.

³ Zob. H. Gans, *Toward a Reconciliation of „Assimilation” and „Pluralism”*: *The Interplay of Acculturation and Ethnic Retention*, „International Migration Review” 1997, Vol. 31, s. 875–892; M. Zhou, *Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation*, „International Migration Review” 1997, Vol. 31 (4), s. 825–858; N. Glazer, *Is Assimilation Dead?*, „Annals of the American Academy of Social and Political Sciences” 1993, Vol. 530, s. 122–136; N. Glazer, D. Moynihan, *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*, Cambridge University Press, Cambridge 1963; R. McI Harris, J.J. Smolicz, *Australijczycy polskiego pochodzenia. Studium adaptacji i asymilacji młodego pokolenia*, tłum. i oprac. G. Babiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

W wyniku asymilacji, która przybiera także postać kreolizacji, hybrydyzacji i synkretyzacji tworzą się nowe obszary odrębności i różnorodności kulturowej.

Według klasycznych koncepcji, asymilacja, także amerykańizacja, europeizacja czy globalizacja jest zjawiskiem nieodwracalnym i koniecznym w sytuacji zderzenia kulturowego różnorodnych i odrębnych grup kulturowych. Asymilacja przebiega według różnorodnych wzorów i wbrew wczesnym twierdzeniom⁴ teoretycznym nie jest wyłącznie jednokierunkowa, wyłączna, totalna czy nieuchronna⁵. Nie zawsze proces integracji kończy pełną asymilacją. Asymilacji towarzyszą także konflikty, proces scalania kultur napotyka na różne bariery i przeszkody natury ideologicznej, politycznej, ekonomicznej czy kulturowej. Istnieją różnorodne odstępstwa od jednokierunkowego, uniwersalizującego, transkulturowego modelu asymilacji⁶. Może ona prowadzić do częściowego jedynie uczestnictwa w nowym systemie społecznym bez pozbywania się i utraty własnego języka, religii i tożsamości. W wielu przypadkach część każdej grupy kulturowej stawia opór procesom asymilacyjnym, który przenosi się na kolejne pokolenia i trwa o wiele dłużej, niż zakładają modele teoretyczne i wymogi polityczne społeczeństwa przyjmującego.

W klasycznym ujęciu, asymilacja jest złożonym, wielopoziomowym i wielowymiarowym, długim, międzypokoleniowym procesem łączenia, spajania i wyłaniania nowej transkulturowego, złożonego, wielokulturowego społeczeństwa obywatelskiego⁷. Na asymilację składają się różnorodne zjawiska. Zawsze – bez względu na genezę, przebieg, ilość, wielkość i różnorodność wchodzących w nią grup i ludzi, dzieli się ona na takie trzy fazy i wymiary, jak:

- asymilacja strukturalna; obejmuje procesy integracji obywatelskiej i zawodowej (akomodacji). Ta faza asymilacji oznacza przystosowanie do warunków prawnych i społecznych państwa osiedlenia, adaptację do wymogów gospodarczych, wraz z zajęciem odpowiedniego w stosunku do kwalifikacji i możliwości miejsca w strukturze klasowo-warstwowej i zawodowej;
- asymilacja kulturowa bądź akulturacja. Na asymilację kulturową składają się zjawiska: amalgamacji (mieszania się grup etnicznych, rasowych czy wyznaniowych w wyniku zawieranych małżeństw międzyzręćca wartości, w tym języka i często religii jednej, zwykle dominującej w kontakcie grupy społecznej). Akulturacja zachodzi w pełni, gdy językiem macierzystym staje się język społeczeństwa przyjmującego. W wielu przypadkach akulturacja przybiera postać dwujęzyczności i dwukulturowości, przy dominacji tożsamości ze społeczeństwem państwa osiedlenia. Akulturacja zachodzi przede wszystkim w drugim pokoleniu imigrantów;

⁴ Zob. M. Gordon, *op. cit.*

⁵ Zob. H. Gans, *op. cit.*

⁶ Zob. M. Zhou, *op. cit.*

⁷ M. Gordon, *op. cit.*

- asymilacja osobowościowa, przebiegająca w sferze tożsamości jednostek. Wymiar asymilacji osobowościowej obejmuje asymilację behawioralną (dostosowania wzorców zachowań do kanonów społeczeństwa asymilującego), symboliczną i identyfikacyjną. Asymilacja osobowościowa jest zwykle udziałem dopiero trzeciego pokolenia imigrantów.

Asymilacja może zachodzić w wyniku każdego kontaktu międzykulturowego, jednak w przeważającej mierze przypadków historycznych, podbój, dominacja kolonialna czy aneksja nie sprzyjają asymilacji i upodabnianiu się kultur grup uczestniczących w kontakcie, lecz raczej separacji i odrębności kulturowej.

Na temat asymilacji, przeciwstawianej często wielokulturowości i pluralizmowi nie tylko w warstwie teoretyczno-pojęciowej, wypowiadało się wielu, zwłaszcza amerykańskich socjologów, także teoretyków⁸. W klasycznych ujęciach, dominujących w socjologii stosunków etnicznych właściwie do końca lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku, asymilacja traktowana była jako międzykulturowa wersja wielokulturowości. Pluralizm i różnorodność kulturowa stanowiły zjawiska pozornie wykluczające się z procesem asymilacji, czyli upodabniania się i przenikania dwu lub większej liczby grup kulturowych – w tym języków i systemów wyznaniowych – prowadzącym do powstawania nowego układu aksjonormatywnego, zorganizowanego na bazie elementów grupy dominującej.

Struktury pluralistyczne wszakże również stanowią wynik zachodzącej asymilacji pomiędzy różnymi elementami składowymi złożonych rasowo, etnicznie i religijnie społeczeństw obywatelskich. Różne wersje teorii asymilacji zakładały jej jednokierunkowość i kumulatywność, oznaczające, że w krótszym lub dłuższym okresie czasu asymilacja i upodobnienie się kultur grup słabszych – czytaj imigracyjnych i etnicznych – musi nastąpić⁹.

Asymilacja miała redukować i znosić różnicowanie kulturowe, zwłaszcza językowe i religijne. Przekonanie takie okazało się fikcją. W społeczeństwach o imigracyjnym rodowodzie i wieloetnicznym składzie, takich jak amerykańskie w Stanach Zjednoczonych, kanadyjskie czy brazylijskie zachodzą zjawiska renesansu odrębności etnicznej, utrzymywania się separatyzmów językowych i braku pełnej asymilacji narodowej drugiego i kolejnych pokoleń w obrębie skupisk etnicznych. Również klasyczne teorie asymilacji nie były zdolne w pełni opisać

⁸ Zob. także: R.V. Nee, *Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration*, „International Migration Review” 1997, Vol. 31, No. 4, s. 826–874; G. Rumbaut, *Assimilation and Its Discontents: Between Rhetoric and Reality*, „International Migration Review” 1997, Vol. 31, s. 923–960; S. Lieberon, *Language Diversity and Language Contact*, Stanford University Press, Stanford 1981; J.J. Smolicz, *Współkultury Australii*, tłum. J. Lencznarowicz, L. Korporowicz, M. Boruta, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999.

⁹ E.K. Francis, *Interethnic Relations. An Essay in Sociological Theory*, Elsevier, New York 1976; *Immigrant Adaptation and Native-born Responses in the Making of Americans*, „International Migration Review” 1997, Special Issue (120), Vol. 31, No. 4; A. Portes, *Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities*, „International Migration Review” 1997, Vol. 31, s. 799–826.

i wyjaśnić przyczyn niedostosowania imigrantów muzułmańskich do państw europejskich. Procesy przystosowania, adaptacji i asymilacji imigrantów przybierają różne postaci i przebiegi. Generalnie prowadzą do jakiejś formy transkultuacji, ale rozciąga się ona skali od podwójnej tożsamości po złożoną, wielokrotną tożsamość cywilizacyjną.

Odrębność grup etnicznych o postkolonialnym bądź postmigracyjnym rodowodzie występuje szczególnie wyraźnie i trwale w obszarze zwyczajów i ceremonii, pełniących ważne funkcje integracyjne dzięki religii. Asymilacja nie prowadzi do zniesienia zróżnicowania i likwidacji odrębności, lecz do ich wzajemnego przystosowania i współistnienia w warunkach występowania innych dystynkcji grupowych, szczególnie rasowych i językowych.

Religia wyznacza granice nie tylko grupy wyznaniowej, ale nakłada się na obszar tożsamości narodowej, rasowej czy etnicznej. Wbrew przekonaniom zwolenników „potrójnego tygla religijnego”¹⁰, w Stanach Zjednoczonych nie doszło do redukcji liczby wyznań i zniesienia barier etnicznych w granicach trzech dominujących grup wyznaniowych: protestantyzmu, katolicyzmu i judaizmu.

Zjawiska pluralizacji i utrzymywania odrębności religijnych są jeszcze wyraźniejsze w przypadku nakładania się ich na zróżnicowanie rasowe. W konsekwencji takiego stanu rzeczy doszło do reorientacji teorii asymilacji w kierunku przyjęcia różnych wersji: „ograniczonej asymilacji”, „segmentowej asymilacji” lub „mozaiki kulturowej”. Pluralizm przestał stanowić ograniczenie czy nawet przeciwieństwo asymilacji. Reorientacja teorii nastąpiła na skutek konkretnych zjawisk utrzymywania się i odżywiania odrębności etnicznej, rasowej i religijnej w obu Amerykach, zwłaszcza w Meksyku czy Brazylii.

Dlatego za modelową uznać można relację, znajdującą potwierdzenie w zdecydowanej większości znanych przypadków, że podbój (np. katolickiej Irlandii przez protestancką Anglię), kolonizacja (np. Afryki Południowej przez białych) czy aneksja (np. części byłych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej 17 września 1939 roku) nie tylko nie doprowadziły do pełnej asymilacji, lecz także do utrzymywania się odrębności kulturowej zbiorowości pozostających w stosunku podporządkowania wobec większości.

Przypadek ruchów separatystycznych na Ukrainie Wschodniej i w rejonie Nadniestrza dowodzi z zaawansowanych procesów sowietyzacji i rusyfikacji, zarazem stanowi także następstwo utrzymywania się macierzystej tożsamości kulturowej wśród członków terytorialnych mniejszości etnicznych i narodowych.

Takim samym zjawiskom przeciwstawiania się procesom asymilacji, przy transkultuacji części członków grupy, poddawane są wspólnoty etniczne – Qubekczyków w Kanadzie, Katalończyków w Hiszpanii, Flamandów w Belgii. Kaszubów, Ślązaków i Romów w Polsce. Zjawiska podtrzymywania tożsamości

¹⁰ W. Herberg, *Protestant – Catholic – Jew*, Anchor Books/Doubleday & Co, Garden City 1960.

rodzimej, rdzennej, macierzystej, nakładające się na procesy renesansu, rewitalizacji tradycyjnego dziedzictwa etnicznego i narodowego towarzyszą nieodmiennie asymilacji, stanowiąc nie tylko alternatywę, ale i dopełnienie tendencji transkulturowych.

Asymilacja, według klasycznych założeń ideologicznych i politycznych powinna prowadzić do homogenizacji kulturowej i zlewania się grup etnicznych w jedną spójną, względnie homogeniczną całość. Częściowo zjawisko takie ma miejsce w złożonych społeczeństwach wieloetnicznych, np. w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy Brazylii, jednak nie jest to proces ani jednokierunkowy ani bezwyjątkowy. Niezbywalnymi elementami struktury społecznej w państwach postkolonialnych i postmigracyjnych są grupy etniczne, wywodzące się z ludności autochtonicznej oraz imigracyjnej¹¹.

Etniczność jest przy tym rozumiana dwojako. W pierwszym rozumieniu termin ten służy do oznaczenia i wydzielenia autochtonicznych, terytorialnych wspólnot prenarodowych, głównie plemiennych. W drugim ujęciu mianem grup etnicznych określa się wszystkie uczestniczące w procesie asymilacji grupy zarówno autochtoniczne i terytorialne (w rodzaju mniejszości regionalnych i narodowych), jak i o rodowodzie imigracyjnym. Pierwsze rozumienie częściej jest stosowane na gruncie teorii i polityki integracyjnej, i asymilacyjnej w państwach europejskich, drugie – w państwach postkolonialnych i o imigracyjnym rodowodzie.

Zjawiska uniwersalizacji kulturowej w postaci procesów narodotwórczych mają o wiele dłuższą historię i skomplikowany przebieg, wynikający także z wzajemnych sprzeczności i konfliktów, także militarnych, towarzyszących podbojom, ekspansjom terytorialnym i aneksjom¹². Asymilacji i postępującej uniwersalizacji i transkulturowej towarzyszy utrzymywanie odrębności kulturowej, w tym językowej i religijnej. Z jednej strony większość amerykańskich czy kanadyjskich Indian uległo asymilacji językowej, z drugiej równie znacząca ich część podtrzymuje tradycje plemienne, przestrzegając obyczaju, religii czy stylu życia. Większość grup autochtonicznych uległa w znaczącym stopniu transkulturowej, łącząc w swojej nowej, postetnicznej tradycji i tożsamości elementy obyczajów, obrzędów i religii animistycznych z tymi, które wywodzą się z nowej, panetnicznej i wielokulturowej, zuniwersalizowanej amerykańskiej przestrzeni cywilizacyjnej. Wyznawcy pejotyizmu i natywistycznych religii synkretycznych stanowią dziś w Stanach Zjednoczonych większość, choć wciąż są stawiające opór amerykanizacji grupy plemienne, wybierające monokulturowość i plemienną tożsamość. Podobne zjawiska towarzyszą asymilacji członków innych grup

¹¹ A. Greeley, *Ethnicity in the United States: A Preliminary Reconnaissance*, John Wiley and Sons, New York–London–Sydney–Toronto 1974; O. Handlin, *Race and Nationality in American Life*, Doubleday & Co. Inc., Garden City 1957; M.L. Hansen, *The Problem of the Third Generation Immigrants*, Rock Island, Illinois 1938.

¹² S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory, Identity, Politics of West European Peripheries*, Sage Publications, London–Beverly Hills–New Delhi 1983.

rasowych, nie tylko latynoamerykańskich i afroamerykańskich, ale także białej ludności o rodowodzie europejskim.

Etniczność staje się ekwiwalentem trzeciego, poza homogeniczną, macierzystą kulturą i wielokulturowością, amerykańskiego typu więzi i poczucia przynależności. Etniczność w wersji trzeciej, transkulturowej, mieszanej więzi i tożsamości jest wytworem procesów scalania i mieszania uczestników asymilacji. Procesy te są niesymetryczne, nie zawsze dwukierunkowe i wzajemne. Asymilacja prowadzi także do inkulturacji, erozji tradycyjnych kultur, rozmywania tożsamości, ale i do separacji, segregacji, konfliktu etnicznego, rasowego czy religijnego. Amerykanizacja, podobnie jak procesy polonizacji czy rusyfikacji pełne były przymusu, sprzeczności interesów, antagonizmów religijnych, barier komunikacyjnych, w tym językowych, różnic interesów.

Asymilacja w ujęciu transkulturowym uniwersalizującym, w tym globalizacyjnym, wydaje się jedną z najważniejszych przemian współczesnych wspólnot kulturowych uczestniczących w konstruowaniu społeczeństw wielokulturowych. W wyniku asymilacji zwiększa się z jednej strony obszar jednorodności, wspólnoty wartości, interesów, kodów komunikacyjnych, poczucia solidarności i jedności obywatelskiej, lojalności wobec instytucji państwa, z drugiej – pojawiają się nowe wymiary odrębności międzykulturowej. Te dwa przeciwstawne jak się wydaje procesy wzajemnie się warunkują, przenikają i są ze sobą powiązane. Egzemplifikacją tej zależności są przemiany statusu społecznego i tożsamości kulturowej zarówno ludów podlegających podbojowi i kolonizacji, jak i tych o imigracyjnej genezie. Egzemplifikacją przenikania się tych dwóch przeciwstawnych sił: tendencji do „włączania” i amerykańkizacji, oraz do „wykluczania” i obrony własnej kultury. Ludność indiańska tworzy wciąż zbiorowości o najwyższym stopniu odrębności, żyjące niejednokrotnie w izolacji przestrzennej i kulturowej w rezerwach terytorialnych Stanów Zjednoczonych, Kanady czy w trudno dostępnych rejonach dorzecza Amazonki w Brazylii¹³. Większość członków ludów autochtonicznych uległa wszakże w wyniku asymilacji daleko idącym przemianom tożsamości, przyjmując jej transkulturowe, zuniwersalizowane rodzaje.

Odrębne środowiska etniczne tworzą także liczne kategorie ludności mieszanej rasowo, szczególnie Metysów. Zjawisko to obserwowalne jest w całej Ameryce Łacińskiej¹⁴. Najbardziej zaawansowane procesy hybrydyzacji wy-

¹³ R. Benedict, *Wzory kultury*, tłum. J. Prokopiuk, PWN, Warszawa 1996; C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. Piechaczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Seria „Kultura”, Kraków 2005; C. Lévi-Strauss, *Smutek tropików*, tłum. A. Steinsberg, PWN, Warszawa 1964; A. Posern-Zieliński, *Między indygenizmem a indianizmem. Indyjcy Indianie na drodze do etnorozwoju*, Poznań 2005.

¹⁴ E. Florescano, *Kształtowanie się poczucia tożsamości zbiorowej w Meksyku: etnia, państwo, naród*, tłum. B. Bereza, „Ameryka Łacińska” 1996, nr 4, s. 13–21; A. Kaganiec, „Mexican, Mexican American, Chicano czy Latino”? *Tożsamość narodowa mniejszości meksykańskiej w wielokulturowym społeczeństwie USA*, [w:] *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, red. K. Golemo, T. Paleczny, E. Wiącek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

stępują w Paragwaju, Brazylii, Meksyku, Chile i innych krajach andyjskich, w których dominującymi grupami kulturowymi w sensie nie tylko demograficzno-statystycznym lecz kulturowym stają się mieszane rasowo, transkulturowe zbiorowości wysoce zhomogenizowane i zuniwersalizowane narodowo.

Chilijczycy czy Paragwajczycy tworzą transkulturowe wspólnoty narodowe, w Meksyku, Kolumbii czy Brazylii procesy te są w znaczącym stopniu zaawansowane. Kolejną kategorię zbiorowości etnicznych tworzą czarni potomkowie niewolników z Afryki, którzy stanowią znaczącą część populacji w Stanach Zjednoczonych, jak i państwach z rejonu Karaibów oraz Brazylii. W ostatnim czasie obserwujemy ożywienie aktywności etnicznej i rewitalizacji rdzennych plemiennych kultur afrykańskich. Tendencja ta jest szczególnie silna w obrębie afroamerykańskich grup kultowo-religijnych¹⁵.

Inną kategorię zbiorowości o charakterystykach wyraźnej odrębności etnicznej tworzą biali imigranci i ich potomkowie. Osobną podkategorię w ich obrębie tworzą skupiska imigrantów wywodzących się z państw Ameryki Łacińskiej, głównie z Meksyku i Kuby.

Zbiorowości etniczne mają kilka poziomów organizacyjnych, od sfery rodzinnej, sąsiedzkiej, lokalnej, konkretyzującej się czasem w postaci getta etnicznego i dzielnicy etnicznej, po przybierające ogólnokrajowy zasięg i globalny charakter instytucje o ideologicznym profilu narodowym, samopomocowym i kulturalnym, w tym religijnym i oświatowym.

Asymilacja imigrantów

Najczęstszym obecnie zjawiskiem i najważniejszym procesem jest integracja i asymilacja imigrantów. Imigracja stanowi we współczesnym świecie najważniejszy, skorelowany także z dyskursami ; międzykulturowym, transkulturowym, postkolonialnym zespół zjawisk i procesów. Procesy asymilacji imigrantów i skupisk tworzonych przez nich są ważnymi problemami współczesnych relacji międzykulturowych – wyzwaniem zarówno teoretycznym, jak i ideologiczno-politycznym, przybierającym konkretne formy prawne i praktyczne sposoby włączania imigrantów do wielokulturowych społeczeństw przyjmujących. Inne strategie i polityki stosują państwa o postkolonialnym i postmigracyjnym rodowodzie, takie jak Stany Zjednoczone, inne zaś jednorodne, monocentryczne państwa narodowe, takie jak Polska czy Norwegia. Inny status mają imigranci

¹⁵ R. Bastide, *African Religions of Brazil: Towards a Sociology of the Interpenetration of Civilizations*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1987; D. Brown, *Umbanda: Religion and Politics in Brazil*, UMI Research Press, Ann Arbor 1986; H.F. Cardoso, *Państwo, wspólnota i społeczeństwo w rozwoju społecznym*, tłum. K. Dembicz, „Ameryka Łacińska” 1997, nr 4 (18), s. 7–13; C. Degler, *Neither Black nor White: Slavery and Race Relations in Brazil and the United States*, Macmillan, New York 1971.

w europejskiej strefie Schengen, inny w wielokulturowej Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, różny od modelu niemieckiego czy szwedzkiego. Procesy i zjawiska migracji w różnych cywilizacjach i kręgach kulturowych toczą się według uniwersalnych zasad i mechanizmów ich przebiegu a a zarazem dostosowują się do wymogów społecznych, politycznych, kulturowych i ekonomicznych państw przyjmujących, uwzględniając także i te specyficzne, odrębne uwarunkowania, wynikające z etnicznej, rasowej, religijnej odmienności uczestników¹⁶. Pośród wielu różnorodnych strategii, taktyk imigracyjnych, adaptacyjnych, integracyjnych bądź asymilacyjnych występują wspólne prawidłowości. Należą do nich mechanizmy adaptacji i przystosowania społecznego, wymogi stawiane przez systemy polityczno-prawne, funkcjonalna znajomość języka.

Asymilacja jako proces spajania i integrowania w jedno społeczeństwo różnych zbiorowości, uzgadniania systemów wartości i norm pomiędzy uczestniczącymi w niej grupami kulturowymi oraz ich członkami, tworzenia nowej ideologicznej, politycznej i subiektywnej jedności, prowadzi do różnych, także niepożądanych konsekwencji. Jedną z nich jest marginalizacja, alienacja i wykluczenie części imigrantów i „wypchnięcie” ich – z różnych przyczyn – poza przestrzeń asymilacyjną i za granice integracji społecznej. Zjawiska te wynikają częściowo z nastawienia i ideologii zbiorowości imigracyjnej oraz cech kulturowych, w tym religijnych a także cech osobowości imigrantów. Częściowo zaś stanowią rezultat niechęci społeczeństwa przyjmującego, barier komunikacyjnych, ekonomicznych, obyczajowych. Imigracji towarzyszą zjawiska dyskryminacji, uprzedzeń, nierówności, trudności w przystosowaniu do panujących wymogów. Jednoczesna ideologiczna orientacja na stawianie oporu asymilacji, traktowanej jako wykorzenianie, pozbawianie macierzystej tożsamości, prowadzi do pozostawiania „na uchodźctwie”, „na emigracji” także w drugim i kolejnych pokoleniach imigrantów.

Brak asymilacji prowadzi do tworzenia czegoś w rodzaju rezerwatów kulturowych, dzielnic i gett etnicznych czy rasowych, ekskluzywnych wspólnot religijnych. Poza procesem scalania, integrowania i asymilowania pozostają niektóre plemiona autochtoniczne, asymilacji z trudem podlegają Romowie, dalekie od pełnej asymilacji pozostają grupy religijne Amiszów.

Emigracja jako sytuacja kontaktu oznacza początkowo pozostawianie „na obczyźnie”, dobrowolne lub przymusowe wyobcowanie, alienację i częstą marginalizację. Prowadzi do zjawisk dezorganizacji społecznej¹⁷, dezorientacji kulturowej¹⁸, rozmywania tożsamości kulturowej. Jest nie tylko procesem, polega-

¹⁶ Zob. m.in. A. Kapiszewski, *Native Arab Population and Foreign Workers in the Gulf States. Social, Economic and Security Issues*, Universitas, Kraków 1999.

¹⁷ W. Thomas i F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1–5, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1975.

¹⁸ E.P. Hutchinson, *Immigrants and Their Children 1850–1950*, John Wiley and Sons Inc., Chapman and Hall Limited, New York–London 1956; *Immigrant Adaptation and Native-born Responses in the Making of Americans*, „International Migration Review” 1997, Special Issue (120), Vol. 31, No. 4.

jącym na wycofaniu i ucieczce z jednego systemu społecznego i poszukiwaniu miejsca w innym, lecz także stanem ducha, rodzajem nastawienia i świadomości jednostek i grup decydujących się na transfer przestrzenny lub psychiczny.

Tabela 1. Fazy i rodzaje asymilacji imigrantów

	Monocentryzm	Transkulturowość	Uniwersalizm
Akomodacja	Zbiorowość imigracyjna, poziom organizacyjny na poziomie grup pierwotnych, przystosowanie i adaptacja, uczestnictwo w życiu zawodowym i politycznym, częściowa dwujęzyczność z dominacją macierzystego języka	Świadomość partycypacji w wielokulturowym społeczeństwie, rodzące się poczucie podwójnej przynależności	Pełne uczestnictwo w społeczeństwie obywatelskim
Akulturacja	Grupa etniczna, tożsamość dwukulturowa, amalgamacja, dwujęzyczność	Tożsamość transferu, poziom organizacji grup wtórnych i instytucji grupowych, hybrydyzacja, synkretyzacja, kreolizacja	Dojrzała tożsamość zuniwersalizowanego etnika
Asymilacja	Brak bądź jednorodna tożsamość zuniwersalizowana	Bi- i poliwalencja, etniczna tożsamość mieszana, łącznikowa, hybrydalna	Amerykanizacja, europeizacja, globalizacja
Odrębność	Separacja przestrzenna, dzielnice i getta etniczne, rezerwy kulturowe, monowalencja, ekсклюzywizm, marginalizacja, wykluczanie	Macierzysta tożsamość kulturowa, monowalencja	brak

Niemniej wyjazd i rezygnacja z uczestnictwa – niekoniecznie oznaczające utratę praw publicznych czy pozbawienie obywatelstwa – stwarzają konieczność reorientacji znanych i przyswojonych systemów wartości czy hierarchii norm. Emigracja oznacza utratę bezpieczeństwa, kryzys tożsamości, odcięcie od dotychczasowych związków.

W miejsce utraconych związków winny pojawić się nowe. Zanim jednak do tego dochodzi, przed tym, jak stworzona zostanie konstrukcja nowej sieci interakcji, emigranci muszą przestawić swoją świadomość na nowe otoczenie, dostosować się do wymogów społeczeństwa przyjmującego. Skoro nie

byli uczestnikami starego porządku społecznego, emigranci nie stają się także pełnoprawnymi członkami nowego. Wyrwani z jednego środowiska, znajdują się w drodze do nowego. Wyjąwszy przypadki dwu- lub wielojęzyczności, wynikające z mieszanego pochodzenia etnicznego, emigranci skazani są na obcość i alienację w nowej rzeczywistości społecznej. Poddani marginalizacji jeszcze przed podjęciem emigracji w państwie pochodzenia, zmuszeni są do pozostawania w przestrzeni kulturowej, lokującej się gdzieś pomiędzy starym i nowym porządkiem społecznym¹⁹.

Porzucenie znanego miejsca w jednym systemie społecznym i emigracja do innego, nie oznacza automatycznie zajęcia wygodnego i aprobowanego położenia w państwie osiedlenia. Wręcz przeciwnie, położenie to bywa z trudem osiąmane, wymaga nakładu sił i czasu. Emigracja prowadzi do wyłonienia się pewnego szczególnego typu świadomości, polegającej na gotowości do podjęcia wyzwań, mobilizacji do walki z przeciwnościami, motywacji do uczenia się i przyswajania nowej wiedzy, ale zarazem determinuje ją niepewność, podzielona lub wielokrotna tożsamość, brak poczucia bezpieczeństwa²⁰. Emigracja stanowi zespół zjawisk, obejmujący zarówno obiektywne procesy i ruchy społeczne, dotyczący grup i jednostek, wraz z postawami i świadomością biorących w niej udział ludzi. Jest nie tylko dynamicznym procesem przechodzenia z jednego systemu społeczno-kulturowego do innego, ale także formą świadomości kształtującej postawy i tożsamość jej uczestników²¹.

Wielokulturowość emigrantów, ich podzielona tożsamość, znajomość kilku języków wyznaczają obiektywne podstawy przekształceń świadomości i tożsamości emigrantów, i tworzonych przez nich grup etnicznych.

Warunkiem zajścia asymilacji jest otwarcie na nową transkulturową, bardziej uniwersalną od własnej kultury przestrzeń wartości i zachowań, w której możliwe jest nawiązanie nie tylko współpracy, ale także komunikacji z członkami uczestniczących w tym procesie innych grup kulturowych. Najczęstszym efektem asymilacji jest transkulturowość, czyli zjawiska obejmujące zarówno akomodację, akulturację, jak i przemiany tożsamości oraz osobowości imigrantów.

Asymilacja nie zachodzi bez przyjęcia nowej tożsamości transkulturowej, przybierającej postać mieszanej identyfikacji międzyrasowej, międzyetnicznej, międzynarodowej i międzycywilizacyjnej. Następstwa asymilacji są o wiele głębsze i trwalsze niż efekty przystosowania, adaptacji i integracji społecznej, bez transformacji własnej identyfikacji oraz form organizacji grupowej.

¹⁹ Zob. J. Zubrzycki, *Żołnierze i chłopci. Socjologia emigracji polskiej*, „Przegląd Polonijny” 1989, z. 4.

²⁰ Z. Mach, *Niechciane miasta – migracje i tożsamość społeczna*, Universitas, Kraków 1998.

²¹ A. Portes, *Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities*, „International Migration Review” 1997, Vol. 31, s. 799–826; W. Peterson, *A General Typology of Migration*, „American Sociological Review” 1958, Vol. 23, No. 2.

Emigracja pojmowana jako proces transferu z jednej przestrzeni kulturowej do drugiej, przechodzenia od macierzystej do nowej tożsamości narodowej, obejmuje wiele różnorodnych zjawisk i tendencji.

Emigracja prowadzi do wyłonienia się nowego układu społecznego, odrębnej od zbiorowości macierzystej i przyjmującej kategorii społecznej, stającej się na przeciąg życia co najmniej jednego pokolenia podstawową grupą odniesienia. Grupa etniczna złożona z emigrantów i ich potomków nie tworzy się z dnia na dzień. Formowanie jej składu i charakteru trwa znacznie dłużej, niż wynosi długość życia jednego pokolenia emigrantów. Grupa taka nie jest już elementem składowym macierzystego systemu społecznego i nie jest jeszcze w pełni zintegrowana ze zbiorowością przyjmującą. Opiera się na podzielonej, dwukulturowej tożsamości, na specyficznych więziach, wywodzących się tak z zasad organizacyjnych kraju pochodzenia, jak i osiedlenia.

Jednym z komponentów i wyznaczników etniczności – obok subiektywnie przeżywanej i artykułowanej wspólnoty pochodzenia, terytorialności, języka, podobieństwa losów życiowych wynikającego z jednakowego statusu emigracyjnego i tradycji – jest religia. W niektórych koncepcjach filozofów i antropologów kulturowych pojawia się twierdzenie o niezbywalnej i dominującej roli wierzeń religijnych w kształtowaniu więzi grupowej. Przybiera ono postać hierofanii, stanowiska utrzymującego, że życie społeczne nie byłoby możliwe bez obszaru wyznaczonego przez kategorię semantyczną należącą do sfery *sacrum*²².

Dystynkcje odrębności etnicznej nakładają się często na granice przynależności do grupy wyznaniowej, przy czym zjawisko to potęguje się w sytuacjach zagrażających trwałości i spistości grupy, takich jak porzucenie macierzystego terytorium i osiedlenie się w granicach obcej kulturowo i politycznie zbiorowości²³.

Ostatnią i rzadko osiąganą fazą i postacią asymilacji jest uniwersalizacja, prowadząca do wyłonienia nowego rodzaju tożsamości zuniwersalizowanego monisty. Zasadne w tym kontekście jest pytanie o to, czy w ogóle możliwe jest upowszechnienie tożsamości amerykańskiej czy europejskiej pozbawionej międzykulturowej genezy i charakterystyki. Procesy asymilacji prowadzą na razie, w większości znanych przypadków, do przyjmowania podwójnej bądź wielokrotnej identyfikacji kulturowej z dominacją jednej z nich, stosownie do odczuwanej oraz uznawanej więzi z pierwotną grupą odniesienia.

Uniwersalizacja jest następstwem wielopokoleniowych, także ideologicznych przemian nie tylko społeczeństwa przyjmującego, ale także kolejnych generacji potomków imigrantów w kierunku wyzbywania się związków z kulturą

²² M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, tłum. S. Tokarski, t. 1, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1997.

²³ T. Shibusani, K.M. Kwan, *Ethnic Stratification*, Macmillan, New York 1965; *Ethnicity. Theory and Experiences*, eds. N. Glazer, D.P. Moynihan (with the assistance of C.S. Schelling), Harvard University Press, Cambridge–London 1975; A. Greeley, *op. cit.*

i tradycją przodków. Ten efekt asymilacji nie jest wszakże w większości stosowanych modeli politycznych narzucany ani wymagany, chociaż docelowo wydaje się być pożądanym i zakładanym. Większość społeczeństw przyjmujących, w tym szczególnie europejskie, stosują raczej ideologię i politykę „otwartych drzwi”, zachęcając do asymilacji strukturalnej, integracji społecznej i adaptacji do wymogów kulturowych, bez konieczności pozbywania się macierzystego języka, wierzeń religijnych i rodzimej tożsamości. Fazą przejściową od partykularyzmu etnicznego, rasowego czy religijnego do uniwersalnego społeczeństwa wielokulturowego, transkulturowego jest etniczność. W kontekście procesów asymilacji etniczność rozumiana jest jako faza transferu, okres przechodzenia od macierzystej więzi i tożsamości, poprzez transkulturowe, podwójne i międzykulturowe charakterystyki i osobowościowe, do zuniwersalizowanej identyfikacji z nowym typem społeczeństwa wielokulturowego.

Według klasycznego²⁴ już paradygmatu przemian grup etnicznych, każda zbiorowość imigrantów przechodzi w procesie asymilacji przez cztery fazy rozwojowe:

- 1) grupy-agregatu, zbioru jednostek połączonych wspólną pochodzenia narodowego i terytorialnego, języka, przynależności państwowej. Ludzie tacy reprezentują różne perspektywy ideologiczne oraz wywodzą się z odmiennych kategorii strukturalnych, w tym klasowych i warstwowych. Łączy ich jedna wspólna cecha – identyczne pochodzenie narodowe i związane z nim wyposażenie kulturowe.

Zbiorowość taka składa się z rozrzuconych na terytorium państwa osiedlenia małych grup i skupisk imigracyjnych, posiadających często rodzinno-sąsiedzkie podstawy integracji. W tej fazie istnienia imigranci nie są jeszcze świadomi istnienia zbiorowości nowego typu. Identyfikują się jedynie przez podobieństwo języka, tradycji i związek z ojczyzną „prywatną” – rzadziej zaś „ideologiczną”;

- 2) pierwotnej grupy etnicznej. W tym okresie kształtują się zręby organizacyjne grupy etnicznej na poziomie zbiorowości lokalnych, skupisk wielkomiejskich bądź kolonii wiejskich. W fazie tej dochodzi do wzrostu integracji zbiorowości lokalnych oraz powstawania pierwszych instytucji samopomocowych, oświatowych i religijnych. Tworzą się parafie etniczne, zakładane zostają pierwsze szkoły niedzielne;
- 3) wtórnej organizacji grupy, gdy wyłania się ideologia i poczucie tożsamości grupowej. Na tym etapie powstają organizacje o charakterze ponadlokalnym, tworzy się prasa etniczna i system instytucji kulturalnych oraz politycznych. Zwykle organizacje i instytucje te prowadzą do dalszej ewolucji ideologicznej grupy etnicznej i podziału na poszczególne orientacje. Główna linia podziału zasadza się przy tym przez pewien czas na rozróżnieniu tego, co związane jest z krajem macierzystym, z kulturą narodu pochodzenia

²⁴ E. Francis, *op. cit.*

oraz tego, co wiąże się z nabywaniem nowych dystynkcji kulturowych oraz procesem asymilacji;

- 4) stopniowego, ewolucyjnego i płynnego procesu utraty cech grupy-wspólnoty i nabierania charakteru kategorii etnicznej, wyodrębnionej bardziej ze względu na cechy statystyczne i kryteria pochodzenia, niż ze względu na rzeczywisty zakres odczuwanej więzi intersubiektywnej.

W miarę upływu czasu, zbiorowość imigrantów, tworzy grupę etniczną, która „rozmywa” się w strukturze społeczeństwa przyjmującego. Zjawisku asymilacji towarzyszy wszakże utrzymywanie się lokalnych enklaw monoetniczności bądź dwukulturowości.

Międzynarodowość czy transnarodowość?

W istniejących modelach wielokulturowości podmiotami są grupy o różnej wielkości, charakterystyce rasowej, etnicznej, religijnej, zasięgu terytorialnym, funkcjonujące w układach organizacyjnych zdominowanych przez państwa. Najważniejszymi podmiotami są wciąż narody. Relacje międzykulturowe bywają redukowane do stosunków międzynarodowych, szczególnie w ujęciach, w których są one regulowane i reprezentowane przez instytucje państwowe. Coraz częściej pojawiają się w modelach relacji międzynarodowych koncepcje transkulturowości, w szczególnych wersjach transnarodowości, w których ponadjednorodnymi, relatywnie wysocce homogenicznymi narodami wyłaniają się ponadnarodowe układy integracyjne. Integracja ta zachodzi w wymiarze politycznym, ekonomicznym i symbolicznym, analogicznie jak w wielokulturowych, wielonarodowych społeczeństwach takich jak brytyjskie (i wiele innych europejskich), amerykańskie czy australijskie.

Transnarodowość jest wytworem procesów przenikania się różnych kultur w następstwie podboju, kolonizacji i migracji. O ile konsekwencje kolonizacji należą do najczęściej krytykowanych odmian transkulturowości, w wersjach metyzacji, kreolizacji, synkretyzacji i hybrydyzacji, to najwięcej kontrowersji rodzą obecnie następstwa migracji. Tworzone w wyniku procesów migracyjnych diaspory i zbiorowości złożone z jednostek wywodzących się z jednej grupy kulturowej rozproszonych po całym świecie, ewoluują w kierunku globalnych wspólnot sieciowych. Integracja członków jednej grupy kulturowej z wieloma społeczeństwami przyjmującymi, procesy asymilacji i akulturacji jakim są poddawani, wyłania coraz bardziej złożone i transkulturowe przestrzenie transferu tożsamości. Zdaniem Stevena Vertoveca

Transnarodowość rozumiana jako sieć łącząca odległe miejsca z pewnością istniała zanim pojawił się „naród”. Jednak dzisiaj te systemy powiązań, interakcji, wymiany i mobilności są niezwykle gęste i funkcjonują w czasie rzeczywistym, szczególnie te związane z telekomunikacją, służą łączeniu takich sieci z coraz większą szybkością i skutecznością²⁵.

²⁵ S. Vertovec, *Transnarodowość*, tłum. I. Kolbon, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 3.

Transnarodowe społeczności tworzone są nie tylko przez członków jednej grupy rasowej, religijnej czy narodowej, jak globalne diaspory żydowska, romska czy polska. Połączone sieciami powiązań transkulturowych, funkcjonujące w wielu państwach świata zbiorowości imigranckie i postimigracyjne grupy etniczne o jednakowym, wspólnym pochodzeniu narodowym tworzą w istocie rzeczy złożone, globalne społeczności, których nie da się już zredukować wyłącznie do żydowskości, romskości czy polskości. Członkowie tych i wszystkich diaspor budują w procesach asymilacji nowe rodzaje więzi i formy organizacyjne. Towarzysza im nowe typy tożsamości międzykulturowej, tworzące, zależnie od orientacji ideologicznej, tempa asymilacji, przynależności generacyjnej rozmaite odmiany podwójnej albo potrójnej identyfikacji.

Transnarodowość, czy też transkulturowość wyłania się i ewoluuje także w przestrzeni międzykulturowej pomiędzy dwoma lub większą liczbą różnorodnych grup kulturowych. Kreolizacja jest procesem, w którym podlegający im w większości elity kolonizacyjne nabywały w pewnym, rosnącym stopniu elementów nowej identyfikacji, odpowiadającej wymogom nowego porządku społecznego i ładu kulturowego. Kolejne fazy transkulturacji prowadzą do wyłaniania odrębnych międzyrasowych czy międzyetnicznych kultur afroamerykańskich, latynoamerykańskich. Nie tylko afrobrazylijskość, ale sama tożsamość brazylijska ma charakter transkulturowy, podobnie jak chilijska czy paragwajska. Obywatele tych państw, członkowie narodowych wspólnot w Brazylii czy Chile mają w większości mieszane charakterystyki rasowe. Różne mieszanki międzyrasowe i międzyetniczne prowadzą w długich, międzypokoleniowych procesach transferu kulturowego do zjawisk „reprodukcji kulturowej”²⁶ wyłaniając nowe, międzykulturowe symbole, wartości, tożsamości, wzory komunikacji.

Transkulturowość przybiera różnorodne postaci, wyłaniane zarówno w układach lokalnych, wąskich wspólnotowych kręgach międzykulturowych tworzonych w wyniku amalgamacji, jak też w wielkich, globalnych, sieciowych społecznościach międzycywilizacyjnych, wyłaniających się w diasporach afroamerykańskich, latynoamerykańskich czy muzułmańskich w świecie. Transkulturowość bywa analizowana najczęściej w wymiarze międzynarodowym, jak u Ulfa Hannerza²⁷ czy Stevena Vertoveca²⁸, ale model ten jest znacznie rozleglejszy i wielowymiarowy w koncepcjach Wolfganga Welscha²⁹ czy Ajruna Appaduraja³⁰.

²⁶ *Ibidem*, s. 7–8.

²⁷ U. Hannerz, *op. cit.*

²⁸ S. Vertovec, *op. cit.*

²⁹ W. Welsch, *Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury*, tłum. B. Susła, J. Wieteci, [w:] *Filozoficzne konteksty rozumu transwersalnego. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha*, red. R. Kubicki, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1998; idem, *Tożsamość w epoce globalizacji. Perspektywa transkulturowa*, tłum. K. Wilkoszewska, [w:] *Estetyka transkulturowa*, red. K. Wilkoszewska, Universitas, Kraków 2004.

³⁰ A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, tłum. Z. Pucek, Universitas, Kraków 2005.

Transkulturowość prowadzi do heterogenizacji kultur, mieszania się, „spinięcia i splatania” w sieć nowych powiązań różnorodnych elementów składowych uczestniczących w kontakcie kultur. Kontakt jest złożonym, długotrwałym, niekończącym się procesem uzgadniania symboli, wartości, tworzenia i stosowania kodów komunikacyjnych. Odpowiednikiem procesu kontaktu są zjawiska integracji, akulturacji, integracji, kreolizacji, hybrydyzacji, synkretyzacji. W zasadzie transkulturowa, wspólna dla wszystkich uczestników przestrzeni jest odpowiednikiem procesów asymilacji. Asymilacja prowadzi do spajania w jeden złożony system społeczno-kulturowy grup o różnym statusie i wielkości. W procesie asymilacji uczestniczą jednostki i zbiorowości, ludzie i kultury.

Transkulturowości odpowiadają różnorodne nowe typy i rodzaje tożsamości wielokrotnej, transferowej, przechodniej, łącznikowej, międzykulturowej. Transkulturowość jest z natury rzeczy międzykulturowa. W koncepcji Wolfganga Welscha tożsamość nie jest stanem świadomości, lecz instrumentem dostosowywania się do świata. Tożsamość transkulturowa wymaga odpowiednich kompetencji, predyspozycji, zdolności kształtowanej bądź nie przez środowisko społeczno-kulturowe. Nowe rodzaje transkulturowej, w tym transnarodowej więzi są jak kolorowe tkaniny, utkane z różnobarwnych nitki. Tożsamości jednostek i grup podlegających transkulturowości są z natury rzeczy hybrydalne, międzykulturowe³¹. Transkulturowość jest przeciwieństwem monokulturowości i monocentryzmu. Kultury i tożsamości transferu międzykulturowego są ze sobą przemieszane, same stając się mieszkanką różnorodnych, ulegających stałej destrukuralizacji i rekompozycji elementów. Transkulturowość i konstruowane w jej wyniku rodzaje więzi i typy tożsamości są wielokrotne, ulegając nieustannej aktualizacji w rytm procesów asymilacji. W procesie asymilacji i transkulturowości uczestniczą kultury „przemieszane”, splecione, tworzące nowe konfiguracje połączonych elementów różnych kultur i tożsamości.

W ujęciu Wolfganga Welscha pojawia się koncepcja sieci kulturowych³². Koncepcja ta polega na przyjęciu odpowiednika asymilacji w postaci procesów transkulturowej hybrydyzacji i synkretyzacji, w których tworzy się dynamicznie sieciowa struktura elementów składowych kultur. Poruszanie się po polach i liniach je łączących jest rodzajem kompetencji, która nabywana jest w trakcie transkulturowości i asymilacji. Sieć powiązań transkulturowych, międzygrupowych, znajduje odzwierciedlenie w tożsamości uwikłanych w niej ludzi.

Transnarodowość koreluje się z wielokulturowością, międzykulturowością i ponowoczesnością. Jest jednym z wariantów, choć dominującym, transkulturowości, rozumianej jako sieć powiązań i splotów kultur, obiektywizujący się w nowym, „trzecim” typie więzi i świadomości. Transkulturowość prowadzi do policentryzmu, wielokrotnej tożsamości, płynności w przechodzeniu pomiędzy

³¹ W. Welsch, *Tożsamość w epoce globalizacji...*, op. cit., s. 35.

³² *Ibidem*.

różnymi poziomami i rodzajami więzi oraz identyfikacji. Transkulturowość łączy, choć nie zawsze płynnie i bezkonfliktowo przynależność do grupy krewniaczej, rodowej, plemiennej, wspólnoty lokalnej i regionalnej z więzią narodową i obywatelską, przenosząc się także w obszary ponadnarodowej, międzykulturowej przestrzeni cywilizacyjnej, w rodzaju amerykańskiej czy europejskiej.

Podsumowanie

Współczesny świat jest areną, na której rozgrywają się różnorakie, złożone, wielopoziomowe międzykulturowe zjawiska. Mają one charakter tak spontaniczny, niekontrolowany, indywidualny, jak i planowany, kierowany, zbiorowy. Wielokulturowość, różnokulturowość, międzykulturowość, transkulturowość to terminy stosowane w różnych kontekstach, odmianach, służąc do opisu, analizy i wyjaśniania wielu różnych form kontaktów międzykulturowych. Współczesne technologie komunikacyjne, przyczyniające się do wzrostu natężenia procesów migracji i transferów przestrzennych, nakładają się na wcześniejsze, historycznie wyłonione modele funkcjonowania społeczeństw obywatelskich. Transfery przestrzenne w postaci migracji dobrowolnych i przymusowych, masowych ruchów turystycznych, rodzą różnorodne konsekwencje. Do negatywnych zalicza się destabilizację i dezorganizację społeczną, konflikty etniczne, rasowe, religijne, uprzedzenia, wykluczenia, dyskryminację. Niepożądane następstwa migracji, w tym terroryzm, równoważone są w perspektywie makrostrukturalnej przez pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy, potencjał ekonomiczny i kulturowy.

Migracje rozpatrywane są, analizowane i oceniane w różnych kategoriach, perspektywach, aspektach, na kilku poziomach życia społecznego. Kontrowersje i spory związane z napływem i obecnością imigrantów występują we wszystkich społeczeństwach. Różne stosuje się strategie i polityki migracyjne i adaptacyjne. Powszechny i uniwersalny jest we wszystkich ten sam problem, polegający na poszukiwaniu najwłaściwszych metod i technik włączania imigrantów do społeczeństw przyjmujących. Migracje są faktem. Nie da się we współczesnym świecie powstrzymać przepływu ludności z jednych obszarów do innych. Można co najwyżej podejmować próby reglamentowania liczebności, rodzaju, charakteru czy kierunków migracji. Niezależnie od tego, na ile one są skuteczne, obecność uciekinierów, uchodźców, migrantów zarobkowych, indywidualnych przybyszów korzystających z możliwości przemieszczeń, rodzą wyzwania, zjawiska i problemy, które wynikają z procesów wzajemnego przystosowania ludzi wywodzących się z odmiennych kultur.

Przystosowanie to ciągły, dynamiczny, długi proces, obejmujący zarówno osobowość, tożsamość, psychikę biorących w nim uczestników jak i organizacyjny, instytucjonalny, grupowy, społeczny sposób konstruowania modelu ich wzajemnych relacji. Przystosowanie oznacza bardzo wiele różnorodnych dzia-

łań, zachowań, przemian postaw, nastawień, oczekiwań. Ich różnorodność porządkowana jest przez ideologie, polityki, akty normatywne. Niezależnie od warunków prawno-administracyjnych, uwarunkowań politycznych, przystosowanie przybiera różne formy, tempo, zakres i efekt końcowy. W zasadzie trwa przez ciąg pokoleń i nie kończy się jednokierunkowym, prostym przejściem od kultury macierzystej do przyjętej. Asymilacja to wielopokoleniowy, niemal nigdy nie kończący się proces zbliżania i nakładania na siebie dwóch lub większej liczby kultur. Proces ten ma wymiar społeczny, grupowy, oraz indywidualny, psychiczny, tożsamościowy. Obejmuje substrat ludzki, organizacje i instytucje przez nich tworzone, ideologie, teorie, polityki, tożsamości. Jest to ciągły, dynamiczny ciąg interakcji, prowadzący do uniwersalizacji, transkultuacji, kreolizacji, hybrydyzacji. Kończyć się może także niepowodzeniem: izolacją, marginalizacją, wykluczeniem. Obejmuje zarówno zachowania, działania i modele strukturalne oparte na konflikcie, jak i na współpracy i integracji. W niniejszym tekście wskazuję jedynie na warunki i konteksty społeczno-kulturowe, ujęte w znanych teoriach i koncepcjach socjologicznych, w jakich przebiega złożony, niejednorodny i wielowariantowy w konkretnych, realnych przypadkach proces asymilacji. O jego złożoności świadczą także liczne kontrowersje teoretyczne, polityczne i wielość modeli oraz pojęć, jakie stosuje się do jego opisu i wyjaśniania.

Assimilation, Transculturation and Cultural Universalization: Overview of Issues

The text discusses the consequences of cultural encounter. The clash between groups of different cultures in the result of migration provoke a phenomenon of reciprocal interactions and social and cultural changes of a great complexity. The nature of these changes is mutual adaptation and integration of newcomers with the hosting society. This process takes sometimes several generations and not always means the complete assimilation. The adaptation has various stages and forms, but the adaptation and accommodation stimulates cultural universalization and transculturation. The move from native culture into the more universal culture of the country of the settlement proves to be more complex than structural adaptation. It requires changes in the identity of people exposed to the process of assimilation and changes of the structure of the group. The article refers to main theories and concepts of assimilation which are confronted with the current phenomenon in the world.

Key words: cultural encounter, intercultural communication, assimilation, transculturation

Procesy asymilacji, transkultuacji i uniwersalizacji kulturowej: przegląd problematyki

Tekst omawia problematykę następstw kontaktu kulturowego. W konsekwencji zderzenia grup kulturowych w wyniku migracji dochodzi do procesów i zjawisk wzajemnego ich oddziaływania oraz złożonych interakcji społecznych i przemian kulturowych. Przemiany przybierają charakter wzajemnego dostosowania się i integrowania przybyszów ze społeczeństwem przyjmującym. W wielu przypadkach proces ten trwa kilka pokoleń i nie zawsze kończy się pełną asymilacją. Przystosowanie przebiega przez różne fazy, przybierając rozmaite formy. Początkiem uniwersalizacji kulturo-

wej i transkulturacji, jako odpowiednika asymilacji, jest adaptacja i akomodacja. Przejście od kultury macierzystej do bardziej uniwersalnej kultury kraju osiedlenia jest o wiele bardziej złożonym procesem niż przystosowanie strukturalne. Wymaga przemian tożsamości uczestników asymilacji oraz przemian struktury grupowej. W tekście omówione są główne teorie i koncepcje asymilacji skonfrontowane z realnymi zjawiskami mającymi miejsce we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: kontakt kulturowy, relacje międzykulturowe, asymilacja, transkulturacja